

AHOLI VA HUDUDLARDA YUZAGA KELISHI MUMKIN BO'LGAN FAVQULODDA VAZIYATLARNI PROGNOZLASH

Nasriddinov Jasurbek Muxammadjon o'g'li

Namangan davlat universiteti Kasb ta'limi kafedrasi o'qituvchisi

Odiljonov Otaxon Muzaffar o'g'li

Namangan davlat universiteti Hayot faoliyati xavfsizligi yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqola yurtimizda sodir bo'layotgan favqulodda vaziyatlarni oldini olish va ularni oqibatlarini minimallashtirish uchun prognozlash usulidan foydalanish ahamiyati va prognozlash usullari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Prognozlash, favqulodda vaziyat, yong'in, tabiiy, texnogen tushdagi favqulodda vaziyat.

Аннотация: В данной статье описывается важность использования метода прогнозирования и методов прогнозирования для предотвращения возникновения чрезвычайных ситуаций в нашей стране и минимизации их последствий.

Ключевые слова: Прогнозирование, ЧС, пожар, ЧС природного, техногенного характера.

Annotation: This article provides information on the problems that arise in the forecasting of natural emergency earthquakes and the methods of organizing forecasting work, and through forecasting, it is intended to protect the population from earthquakes and ensure the stability of economic facilities.

Keywords: Earthquake, forecasting, deformation, geomagnetism, radon gas, plate tectonics

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan olib borilayotgan odilona siyosat tufayli inson manfaati, inson qadriyati eng oldingi o'rindadir. Asosiy Qomusimiz bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosini ham inson, uning qadr-qimmatini, salomatligi tashkil etadi. Insonning hayoti, yashashga bo'lgan huquqi Konstitutsiya bilan muhofaza qilinadi. Iimiy texnik rivojlanish insonlar hayoti xavfsizligiga bog'liq bo'lgan yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Bu masalalarni hal etish ilmiy tadqiqot natijalari va chuqur bilimga ega bo'lishni taqozo qiladi. Tadqiqot natijalari favqulodda vaziyatlarni bartaraf etgandan ko'ra oldini olish eng to'g'ri yechim ekanligini ko'rsatadi[2].

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, tabiiy, texnogen, ekologik xususiyatli favqulodda vaziyatlar va har turli halokatlar oqibatida yuzaga keladigan talofatlarni kamaytirishning eng samarali usuli bu ularning oldini olish va profilaktika tadbirlarining bajarilishidir. Favqulodda vaziyatlarni oldini olish tadbirlarining

asosini ularni monitoring qilish, ma'lumotlar bazasini takomillashtirish va prognozlash tashkil qiladi.

Yong'in bo'yicha jahon statistikasi shuni ko'rsatadiki, dunyoda har yili 3,1 milliondan ortiq yong'in sodir bo'lib, ularda 20 mingdan ortiq odam halok bo'ladi. Yong'inlarning 50% ga yaqini binolarda va transportda sodir bo'ladi[5].

Favqulodda vaziyatlar soni yildan yilga ortib borayotganligi hammaga malum. Shuni takidlab o'rish lozimki favqulodda vaziyatlarning soni va yetgazayotgan zarari yurtimizda ham afsuski ko'payib bormoqda. Bugungi kunda yurtimizda iqlim o'zgarishi jadal kechmoqda 2000-2020-yillar oralig'ida o'rtacha havo harorati +2 °C ga oshgan va olimlar 2050-yilga borib o'rtacha havo harorati +6 °C ga yetishi mumkinligini eloq qilishdi. Nafaqat tabiiy tusdagi favqulodda vaziyatlar oshib bormoqda balki texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlar soni ham ortib bormoqda texnika texnologiyalar bilan insonlar aloqasining ortib borishi ular o'rtasida yuzaga keladigan avariyaalarning ortishini taqozo qiladi.

Bu kabi tendensiyalarning oldi olinmasa, insoniyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vektori tamoman o'zining yo'nalishini o'zgartirishi mumkinligi shubhasizdir. Bu shuni ko'rsatadiki favqulodda vaziyatlarni prognozlash va malumotlar bazasini takomillashtirish dolzarb muammo hisoblanadi[4].

Prognoz-kelajakda ob'ektning yuzaga kelishi mumkin bo'lgan sharoitlari va (yoki) ularga erishishning boshqa usullari va muddatlari to'g'risida ilmiy asoslangan qaror hisoblanadi. Mamlakatimiz hududida favqulodda vaziyatlar xavfi (favqulodda vaziyatlar) prognozi asosan Favqulodda vaziyatlar vazirligi tomonidan va boshqa federal etuvchi organlar bilan ilmiy asosda hamkorlikda amalga oshiriladi.

Favqulodda vaziyatlarni prognozlash, kontseptsiya sifatida, boshqaruv maqsadlari va vazifalari bilan bog'liq bo'lgan juda keng ko'lamli vazifalarni o'z ichiga oladi[1].

Favqulodda vaziyatlarning prognozi odatda uning paydo bo'lishi va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarni aniqlashga qaratilgan. Favqulodda vaziyatlarni prognoz qilish uchun hududiy taqsimot qonunlari va jonli va jonsiz tabiatda yuzaga keladigan turli jarayonlar va hodisalar vaqtida namoyon bo'ladi[2].

Prognoz — favqulodda vaziyatlarga olib keladigan xavfli tabiiy-texnogen jarayonlar va hodisalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi ehtimolini aks ettiruvchi ma'lumot.

Prognoz qilish har qanday qilinadigan operatsiyaga oid kelajakdagi holatni tahlil qilish va tushuntirish jarayonini anglatadi. Ushbu jarayon kelajakdagi voqealar uchun bashorat qilish uchun o'tmish va hozirgi ma'lumotlarni hisobga oladi.

Bashorat qilish usuli xavf manbalarini aniqlash orqali baxtsiz hodisalar va falokatlar ehtimolini aniqlashdan iborat; xavfli holatlarga olib kelishi mumkin

bo'lgan asbob-uskunalarining bir qismini aniqlash; Odatda xavf manbai energiya manbalari, ishlab chiqarish jarayoni va uni amalga oshirish shartlari hisoblanadi[3].

Prognozlashning asosiy vazifalari (ob'ektlari yoki ob'ektlari) quyidagilar;

- favqulodda vaziyatlarning har qanday manbalari (texnogen baxtsiz hodisalar, xavfli tabiiy hodisalar, ekologik ofatlar, epidemiyalar, epizootiyalar va boshqalar) va shunga mos ravishda favqulodda vaziyatlar ko'lemi, ularning zonalarini miqdori;

- muayyan turdagi, miqyosdagi favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda uzoq muddatli oqibatlariga olib kelishi mumkin, vaqt oralig'i yoki ularning muayyan to'plamlari;

- rejalashtirilgan favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish uchun kuch va vositalarning ehtiyojlari.

Favqulodda vaziyatlarning prognozi zamonaviy jamiyatning boshqa sohalarida prognozlash bilan chambarchas bog'liq. Prognozlashning to'rtta sohasi mavjud: strategik, operativ-taktik, iqtisodiy, texnik.

Favqulodda vaziyatni baholash prognozlash bosqichida ham, uning paydo bo'lishidan keyin ham amalga oshiriladi. Muayyan hududlarda va muayyan vaqt ichida favqulodda vaziyatlarning ayrim turlari yoki turlari bo'yicha amalga oshiriladi. Shuning uchun ular ajralib turadilar:

- * bir yil davomida ushbu turdagi favqulodda holatning umumiy bahosi (yoki boshqa davr);

- * muayyan vaqt davomida bir necha turdagi favqulodda vaziyatlarni kompleks umumlashtirilgan baholash;

- * har bir favqulodda vaziyatni uning paydo bo'lishidan keyin baholash.

Dastlabki ikki baholar asosida favqulodda vaziyatlarning oldini olish va xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilmogda, uchinchisifavqulodda vaziyatlar va uning oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar majmuini belgilaydi[5].

Favqulodda vaziyatni baholashning umumiy va xususiy usullari mavjud. Birinchisi har qanday favqulodda holatni baholash uchun ishlatiladi, ikkinchisi faqat individual favqulodda vaziyatlar uchun xosdir, ammo barcha hollarda ma'lum bo'lishi kerak:

- kerakli manba ma'lumotlari;
- baholash mezonlari;
- aniqlash kerak bo'lgan qiymatlar va parametrlar.

Umumiy baholashda odatda aniqlanadi:

- ijtimoiy xavfning kattaligi;
- iqtisodiy xavf miqdori;
- ekologik xavfning qiymati;

- xalq xo'jaligining turli tarmoqlariga iqtisodiy zarar;
 - ijtimoiy zarar, xususan, inson hayoti va sog'lig'i bilan bog'liq, pul vaboshqa ko'rsatkichlar bilan ifodalangan;
 - xalq xo'jaligining turli tarmoqlariga etkazilgan iqtisodiy zarar;
- muvozanat holatiga o'tishda o'z-o'zini tiklash qobiliyati va vaqtini aniqlash bilan ekologik tizimlarga etkazilgan zarar.

Xavf ostida inson hayoti va sog'lig'iga, iqtisodiy ob'ektlar va ekologik tizimning ishlashiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan noaniq xavf va uni amalga oshirish imkoniyati tushuniladi[6].

FVV tashkiliy-texnik tizimlarining boshqaruv faoliyatiga prognozlashni har tomonlama va jadal joriy etishning asosiy omili boshqaruv ob'ektlarining murakkabligi va boshqaruv tizimining o'zi uzluksiz o'sishdan iborat. Bunday holatda prognozlash boshqaruv tizimini istalgan harakatlar uchun «qayta qurish» yoki proaktiv boshqaruv harakatlarini qabul qilish va amalga oshirishga qaratilgan.

Prognozlashning turli xil turlari qo'llaniladi, ularning har biri prognozlashning muayyan usuli bilan tavsiflanadi. Odatda, 5-15 yil oldin uzoq muddatli prognozlash (yangi tizimni ishlab chiqish) bilan asosan ekstrapolyatsiya vamodellashtirish qo'llaniladi, uzoq muddatli (15 yildan ortiq) ko'pincha mutaxassislarni so'roq qilish usuli qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda yuzdan ortiq xususiy prognozlash usullari ishlab chiqilgan. Ushbu turli usullar amaliyotda yuzaga keladigan muayyan muammolarni hal qilishda ulardan foydalanishni oqlashni murakkablashtiradi. Natijada, hozirgi haqiqatlarda prognozlash usullarini tasniflash, baholash va tanlash muammosi juda dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu vaziyatga asoslanib, bir nechta yondashuvlar qo'llaniladi va shuning uchun tasniflashning turli belgilari hisobga olingan prognozlash usullarini tasniflash uchun bir nechta variant mavjud[8].

Favqulodda vaziyatlarni prognozlash va ma'lumotlar bazasini takomillashtirish bir muncha murakkab jarayon hisoblanadi. Favqulodda vaziyatlarni prognozlash monitoring ma'lumotlariga tayangan holda amalga oshiriladi. Bunda ma'lumot qanchalik to'g'ri va aniq bolsa prognoz ham shunchalik aniq bo'ladi. Ma'lumotlar kuzatuv natijasida olinadi bu rasm, video, statistika, matn va boshqa ko'rinishlarda bo'lishi mumkin.

Favqulodda vaziyatlarni prognozlash va ma'lumotlar bazasini takomillashtirish orqali biz favqulodda vaziyatlarni oqibatlarini va talofatlarini kamaytirishimiz mumkin. Favqulodda vaziyatlarning oldiniolish, ularning oqibatlarini kamaytirish, aholining tinch va xavfsiz hayot kechirishini ta'minlash, mamlakatni rivojlantirishning strategik maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda fuqaro muhofazasi sohasida ham aniq maqsadli choratadbirlar ishlab chiqilmoqda, chunki, ushbu sohani rivojlantirish, aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza

qilish, korxonalar va tashkilotlarni barqaror ishlashini ta'minlashda hamda yurtimizni iqtisodiy-siyosiy sohani rivojlantirishga o'z xissasini qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Tabiiy, texnogen va ekologik xususiyatli favqulodda vaziyatlar monitoringi, axborot almashinuvi va prognozlash yagona tizimini tashkil etish to'g'risida" 1027- sonli qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston respublikasi Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida" 2020-yil 26-avgust, 515-sonli qarori
3. Арефьева Е "Прогнозирование чрезвычайных ситуаций при подтоплении городов" Москва-2020. с-168
4. Гришечкин М "Прогнозирование чрезвычайных ситуаций" Москва-2015. с-187-190
5. Мастрюков Б, Овчинникова Т "Безопасность в чрезвычайных ситуациях. Прогнозирование и оценка обстановки при чрезвычайных ситуациях" учебно-методическое пособие 2004. с-102
6. Sattorov A. "Ma'lumotlar bazasini boshqarish sistemasi" Toshkent–2006. 14-19 b.
7. Bobojonov R «Hayot faoliyati xavfsizligining nazariy asoslari». Toshkent 2005. 20 b.
8. Nurxo'jayev M, Yunusov Y, Xabibullayev X "Favqulodda vaziyatlar va muxofaza tadbirlari" Toshkent 2001. 54 b
9. Turagalov , T. D. ., & Nasriddinov , N. J. M. o'g'li. (2022). ZAMONAVIY YONG'IN O'CHIRISH AVTOMATIK TIZIMLARNING AHAMIYATI VA MUAMMOLARI. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(6), 705–709. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/2306>
10. Nasriddinov Jasurbek Muxammadjon o'g'li. (2022). SANOAT KORXONALARIDAN CHIQUYOTGAN ZARARLI MODDALARNI SABABLARI VA YECHIMLARI. Zamonaviy fan va ilmiy tadqiqotlar bo'yicha xalqaro konferentsiya materiallari , 1 (3), 144-149. <https://econferenceseries.com/index.php/icmsss/article/view/597> dan olindi